

SMYRNA DEVLET AGORASI BULUNTUSU TERRA SİĞİLLATALAR

*Derya EROL

I.A-Smyrna Tarihçesi

Smyrna modern İzmir kenti sınırları içindedir. M.Ö. 3000'de kentte yerleşimin olduğu bilinmektedir. Kent, bu tarihten M.Ö. 5.-4. yüzyıla kadar Eski Smyrna olarak da bilinen Bayraklı-Tepekule mevkiinde yer almaktaydı. M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren kent, eski önemini ve gelişmişliğini kaybetmiştir.

Lysimakhos Döneminde M.Ö. 4. yüzyıl sonlarında Smyrna, hem gelişen nüfusu, hem de denizi kontrol edebilme ve korunaklı bir iç limana sahip olabilmeye özelliği olan Pagos Dağı'nın eteklerine taşınmıştır. Bu tarihten itibaren önemli bir liman kenti olmuştur.

Helenistik Dönem içerisinde yavaş yavaş büyüyen kent, M.Ö. 197 yılında Pergamon Krallığı'na bağlanmıştır. Pergamon Kralı III. Attalos'un vasiyetiyle Roma İmparatorluğu'na bağlanması ile Smyrna kenti de imparatorluğun egemenliğine girmiştir.

Roma Döneminde Smyrna Batı Anadolu'nun en önemli kentlerinden biri konumuna yükselmiştir. Roma Döneminde Smyrna, Küçük Asya'nın en önemli kentlerinden biri olmuştur. Bu kenti Strabon, İon kentlerinin en güzeli olarak tanımlamıştır.

Smyrna, M.S. 178 yılında büyük bir deprem yaşamıştır. Bu deprem sonrasında kent büyük ölçüde yıkılmıştır. Kentin onarımında İmparator Marcus Aurelius'un büyük katkıları olmuştur. İzmirli hatip Aelius Aristedes'e göre Smyrna Agorası Marcus Aurelius ve eşi Faustina'nın maddî katkıları ile yeniden inşa edilmiştir.

I.B-Smyrna Devlet Agorası

Antik kaynaklar ve geçen yüzyıllarda bölgeyi tanımlamış olan gezginlerden öğrenildiğine göre Smyrna'nın biri ticaret, diğeri devlet agorası olmak üzere iki agorası bulunmaktaydı. Ticaret agorasının yeri konusunda bugüne kadar yeterli bilgi bulunmamıştır. Şu an kazı çalışmalarının devam ettiği devlet agorası, Pagos Dağı'nın eteklerinde, günümüzde "Namazgâh" olarak bilinen semtte yer almaktadır.

Devlet agorası, kareye yakın yakın dörtgen bir plandan oluşmaktadır. Avlunun dört tarafı sütunlu galerilerle çevrilmiştir. Agoranın Lysimakhos Döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Ancak M.S. 178 depreminden sonra tüm şehirde olduğu gibi agora da Roma Döneminde tekrar inşa edilmiştir.

Kuzeyinde bazilika yer almaktadır. Bazilika, 165x28 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir. Geniş bir orta nef ve iki dar yan neften oluşmaktadır. Dar yan nefler iki katlıdır. Kemerlerin taşıdığı geniş bodrum katı orta nefin altında yer almaktadır. Bodrum katının duvarları üzerinde, günlük yaşamın anlatıldığı grafitiler bulunmuştur. Bu grafitiler, bodrum katının güneyinde yer alan tüm duvarlar üzerinde sıralanmıştır. Yine bodrum katının kuzeyinde olasılıkla agoraya girişi sağlayan iki anıtsal kapı bulunmuştur. Olasılıkla bu kapıların önünden bazilikaya paralel geçen caddeler bulunmaktaydı.

II-Smyrna Agorası Terra Sigillata Buluntuları

Smyrna Agorası'nda 2002-2004 yılları arasında, batı portik ve bazilikada yapılan çalışmalar sırasında bulunmuş olan terra sigillata bu çalışma içerisinde değerlendirilmiştir.

Değerlendirilen sigillataların tümü, ağız profili ve kaide parçalarından oluşmaktadır. Tüm parçaların ilk önce hamur ve astar özelliklerine göre hangi sigillata grubu dahilinde oldukları belirlenmiştir. Form tiplerinin belirlenmesi, ağız ve gövde profillerine göre yapılmıştır. Her bir grubun kendi içindeki farklı formlarının belirlenmesinde ve tarihlendirmelerinde, konteks buluntu olmamalarından dolayı diğer yerleşimlerde bulunan örneklerden ve sınıflandırmalardan yararlanılmıştır. Sigillataların gruplandırmasında, 1957 yılında Kenyon'un hazırladığı terminoloji kullanılmıştır¹.

Smyrna Agorası'nın sigillata buluntuları içerisinde tüm sigillata grupları bulunmaktadır. Eastern sigillata batı sigillatalarına oranla daha yoğun olarak bulunmuştur.

II-Eastern Sigillata

II.1-Eastern Sigillata A

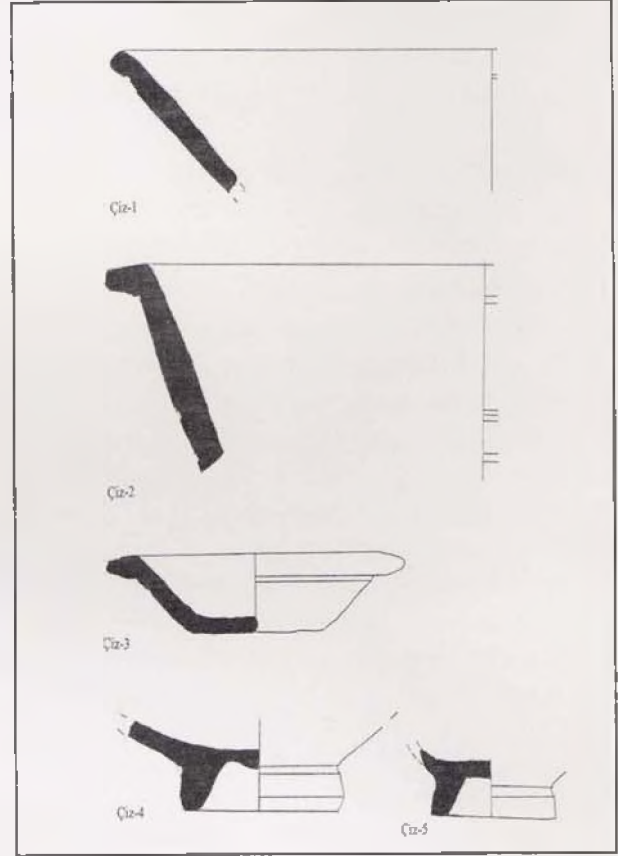
A grubu dahilindeki sigillatalar ilk olarak Kuzey Suriye'de M.Ö. 2. yüzyılın ortalarından itibaren üretilmeye başlanmıştır. Kuzey Suriye'de; Samaria ve Hama başlıca üretim merkezleri arasındadır. Hemen hemen Kuzey Suriye ile aynı tarihlerde Anadolu'da da bu seramikler üretilmeye başlamıştır. Bergama, Tarsus ve Antiochia, A türündeki sigillataların Anadolu'daki en önemli üretim merkezleri arasında yer almaktadır.

ES-A türündeki seramiklerin hamurları, ince elenmiş, az mikalı ya da mikasız, açık sarımsı, gri sarımsı, kum renkli ya da açık pembe renklidir. Astar rengi mat kırmızı, kırmızımsı kahverengi ya da koyu kırmızı renkleri arasında değişir. Astar boya genellikle "double dipping" adı verilen teknikle boyanmıştır ve çok kalitelidir².

Bu grup dahilinde Smyrna Agorası'nda bulunan sigillataların çoğunlukla Bergama üretimi olduğu görülmüştür. Tarsus ve Kuzey Suriye üretimi olabilecek parçalar da bulun-

muştur. Kâse ve fincanlar yoğun olarak bulunan formlar arasındadır. Bunun yanında kaide parçaları da çok miktarda bulunmuştur.

Kâse: Bu tipte Smyrna Agorası'nda sadece bir parça ele geçirilmiştir. Dışa çekik ağızla, gövdenin birleşme yerinde derin bir oluk vardır. Gövde yayvan ve konik biçimlidir (Çizim 1: 1).

Çizim 1: 1

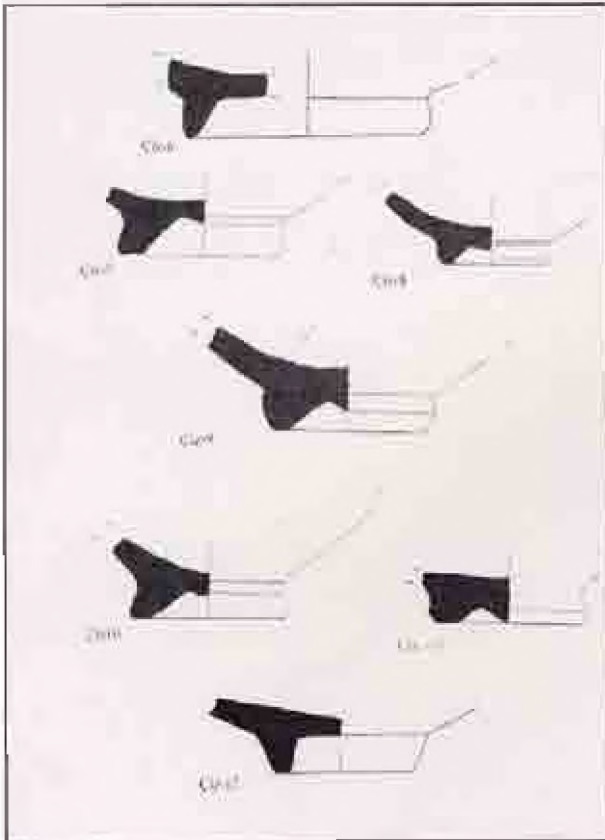
Bu tipte ele geçirilen parçalar olasılıkla Bergama üretimidir. Bergama'da yapılan çalışmalarda bulunmuş bu formun benzer örnekleri M.S. 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmiştir³. Samaria, Antiochia'da Tip 143 olarak değerlendirilmiş, Berenice'de bulunan örnekler ise Hayes'in Form 12 grubu dahilinde kabul edilerek M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir⁴. Smyrna Agorası'nda bulunan örnekler ise, hamur ve astar özellikleri bakımından daha çok Bergama üretimlerine yakındır. Dolayısı ile M.S. 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmelidir.

Tabak: Tabak olarak tanımlanabilecek iki parça ele geçirilmiştir (Çizim 1: 2, 3). Bu

parçalardan birisi dışa çekik ağızlı, sıg ve konik gövdelidir. Kaideleri düz biçimlidir. Samaria'da bu tipte bulunmuş örnekler, Form 10.2, Antiochia'da Type 640 olarak değerlendirilmiştir. Samaria'da M.Ö. 1. yüzyıla tarihlenen bir konteksten bulunmuştur⁸. Tarsus ve Antiochia'da bu tipte bulunan örnekler ise M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir⁹. Smyrna Agorası'nda bulunan örnekler hamur ve astar özellikleri olarak Tarsus ve Antiochia örneklerine daha yakın oldukları için bu yerleşimlerle aynı dönem içine tarihlendirilmelidir.

Kaideler: Yapılan çalışmalar sırasında kaide parçaları da yoğun olarak bulunmuştur. Buluntular kendi içlerinde gösterdikleri farklı tiplere göre gruplandırılmıştır.

Smyrna Agorası'nda en yoğun bulunan kaide tipidir. Dış kenarlar düz, iç kenarlar konik ve daha yüksek biçimlidir. Alt kenarları ise orta genişlikte yapılmıştır (Çizim 1: 4, 5; 2: 6-9).

Çizim: 2

Bu tipte ele geçirilen kaidelerin büyük çoğunluğunun hamur ve astar özellikleri ile Tarsus üretimi oldukları görülmüştür. Tarsus'ta bu tipte ele geçirilmiş örnekler, yerel üretim olarak kabul edilmiş ve M.Ö. 1. yüzyılın sonları M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir⁷.

Bir diğer değişik formda olan kaidelerin hem iç kenarları hem de dış kenarları konik biçimlidir. Sadece iki parça ele geçirilmiştir (Çizim 2: 10, 11).

Bu parçalardan biri Tarsus, diğeri de Bergama üretimidir. Atina Agorası'nda bu tipte bulunmuş örnekler F grubu dahilinde değerlendirilmiş ve Bergama üretimi olarak kabul edilmiştir. Atina Agorası'ndaki örnekler M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir⁸. Bu grup dahilinde kabul edilebilecek dış kenarı yuvarlak, iç kenarı konik biçimli olan tek örnek Smyrna Agorası'nda bulunmuştur. Bu parça hamur ve astar özellikleri ile Tarsus özellikleri gösterir. Tarsus'ta bu tipte bulunmuş parçalar yerel Tarsus üretimi olarak kabul edilmiş ve M.Ö. 2. yüzyıl sonu-M.S. 1. yüzyıl başı olarak tarihlendirilmiştir⁹.

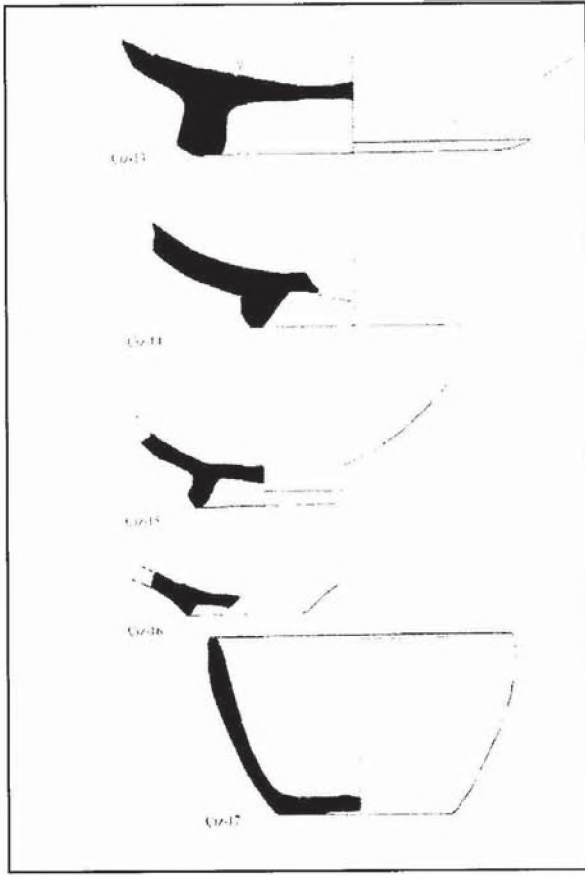
Üçüncü grup olarak değerlendirebilecek bu tip sadece bir parça ile temsil edilmektedir. Bu kaide tipinde hem dış kenarlar hem de iç kenarları düz olarak ve eşit yükseklikte yapılmıştır (Çizim 2: 12).

Ele geçirilen parça Bergama üretimidir. Bergama'da bu tipte bulunan örnekler, M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir¹⁰.

Üç parça ile temsil edilen bir başka grup dahilindeki kaidelerin dış kenarları köşeli, iç kenarları konik olarak yapılmıştır (Çizim 3: 13-15).

Benzer örnekler, Tarsus ve Athenian Agorası'nda bulunmuştur. Athenian Agorası'nda bulunan örnekler Bergama üretimi olarak kabul edilmiş ve M.Ö. 1. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir¹¹. Tarsus'ta bulunan örnekler ise daha erken bir tarihe M.Ö. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir¹². Smyrna Agorası'nda bulunan parçalar Tarsus üretimidir. Dolayısı ile Tarsus buluntularıyla aynı dönem içine tarihlendirilmelidir.

Son farklı tipte, kaidenin dış kenarları gövde ile bir bütün olarak yapılmıştır. İç kenarları ise konik biçimlidir (Çizim 3: 16).

Çizim: 3

Bu tipte sadece bir parça ele geçirilmiştir. Bu tipte yapılmış kaideler Samaria'da M.Ö. 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹³.

II.2-Eastern Sigillata B

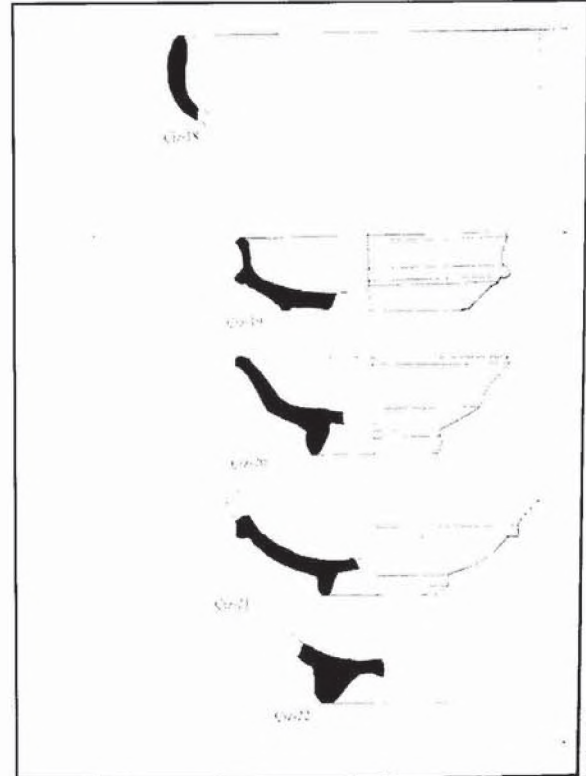
Bu sigillataların üretim merkezleri uzun süre bilim adamlarınca tartışma konusu olmuştur. Antik yazar, Plinius'un 'Naturalis Historie' adlı kitabındaki 'Tralleis'te üretilen parlak astarlı masa kapları¹⁴ tanımlaması, bu grup sigillataların üretim merkezinin Batı Anadolu'da Tralleis kenti olabileceği konusundaki görüşlerin gelişmesine sebep olmuştur. ES-B grubu seramiklerin üretim merkezinin Tralleis olduğu pek çok bilim adamı tarafından kabul edilmektedir. Bu bilim adamlarının başında J. Hayes gelmektedir. Hayes, Notion adlı yerleşimde bulunduğu, Tralleis'in M.S. 1. yüzyılın başlarından itibaren değiştirilen ismi olan Kaiseria baskılı ES-B türündeki kap parçasını ve Plinius'un söylediklerini temel alarak bu görüşünü desteklemiştir¹⁵.

Kenyon'un yaptığı gruplandırma dahilinde bu ismi alan sigillatalar, hamur ve astar yapılarındaki farklılıklara göre ESB-1 ve ESB-2 diye iki alt gruba ayrılmıştır¹⁶.

II.2.A-Eastern Sigillata B-1

ESB-1 türü dahilinde üretilen sigillataların hamurları ince elenmiş, mikalı, iyi fırınlanmış ve pembemsi kahverengi renktedir. Astar boya genellikle çift daldırma boya tekniği ile yapılmıştır. Sabunumsu bir kayganlıkta ve parlaklıkta çok kaliteli yapılan astar, koyu turuncumsu kahverengidir. ESB-1 grubu sigillatalarda, tabaklar ve kâseler sevilerek kullanılan kap formlarıdır. ESB-1 kaplarının yapımında kalıp yapım tekniği de kullanılmıştır¹⁷. ESB-1 türünde üretilen sigillatalar, M.Ö. 1. yüzyılın sonlarından M.S. 1. yüzyılın ortalarına dek yoğun olarak üretilmiştir¹⁸.

Smyrna Agorası'nda yapılan çalışmalarda, bu tipte bulunan parçaların hepsi ithaldir. Parçalar ince elenmiş, mikalı, pembemsi kahverengi tonlarındaki hamurları, "double dipping" tekniğinde yapılmış parlak, kaliteli turuncumsu kahverengi astarları ile Tralleis

Çizim: 4

üretimi B-1 grubunun tüm özelliklerini taşımaktadır. Bu grup dahilindeki parçalar tabak, kâse ve fincan formlarındadır. Ayrıca çok sayıda kaide ele geçirilmiştir.

Kâse: Düz ağızlı, küresel gövdeli ve düz dipli tek örnek bu grubu temsil etmektedir (Çizim 3: 17).

Bu kâse tipi ESB-1 grubunda çok sık kullanılan formlardan birisidir. Efes Agora, Laub-randa, Tralleis ve Atina Agorası'nda bu tipte parçalar bulunmuştur. Bu tipte Efes'te bulunan örnekler, M.S. 1. yüzyılın ilk yarısına¹⁹, Laubrand'a da M.S. 1. yüzyıla²⁰, Atina Agorası'nda ise M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir²¹. Tralleis'te bulunan örnek ise M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir²². Smyrna Agorası'nda bulunan örnek de M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmelidir.

Tabak: Bu grup dahilinde olabilecek sadece bir parça ele geçirilmiştir. Bu örnek içe çekik ağızlı küresel gövdelidir (Çizim 4: 18).

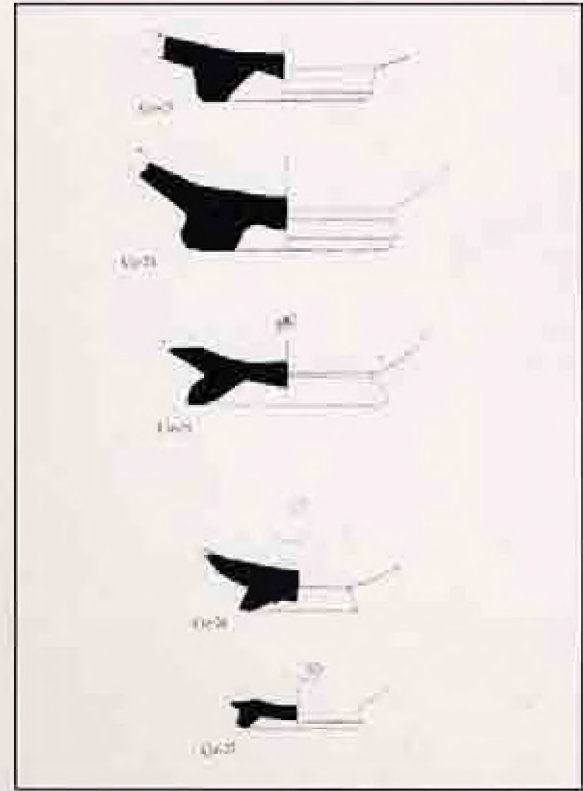
Bu tabak formu A grubu sigillatolarından B-1 grubuna geçen bir formdur. Bu formun A grubu dahilindeki örnekleri, Samaria'da, Antiochia, Tarsus ve Bergama yerleşimlerinde bulunmuştur²³. Bu yerleşimlerin tümünde A grubunun erken örnekleri olarak kabul edilmiştir. Efes'te yapılan çalışmalarda ise, bu tipte ESB-1 grubu örnekleri bulunmuştur ve M.S. 1. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiştir²⁴. Tralleis'te B-1 grubu dahilinde bu formda örnekler bulunmuştur ve Efes'le aynı döneme tarihlendirilmiştir²⁵.

Fincanlar; Yapılan çalışmalarda üç farklı tipte fincan bulunmuştur. Her tipte birer örnek ele geçirilmiştir.

İlk tip dışa çekik ağızlı, düz ağız bantlıdır. Gövde ile dışa taşkın yuvarlak formlu bir profille birleşir. Gövde konik ve şiş olarak yapılmıştır. Kaide alçak ve halka biçimlidir (Çizim 4: 19).

Bu tipte yapılmış örnekler, Tralleis ve Efes'te bulunmuştur ve her iki yerleşimde de M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlenmiştir²⁶.

İkinci tip: hafif dışa çekik ağızlı, gövde omurgalıdır ve alçak halka biçimli bir kaidesi vardır (Çizim 4:20). Bu tipte, ancak kâse olarak yapılmış örnekler Tralleis'te ele geçirilmiştir ve M.S. 1. yüzyılın ilk yarısı içine tarihlendirilmiştir.

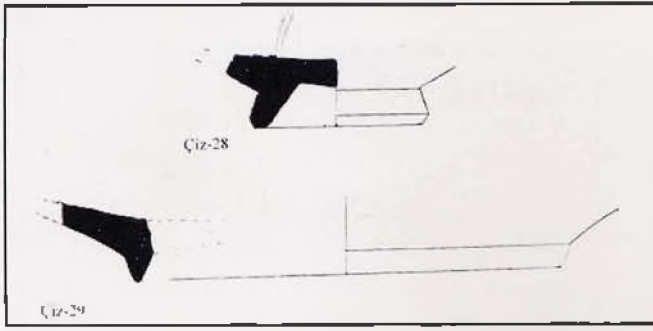
Çizim 5

Üçüncü tipin ağız olmaksızın gövde ve kaidesi ele geçirilmiştir (Çizim 4: 21).

Ancak Efes'te bulunan benzer örnekler hafif dışa çekik olarak yapılmıştır. Smyrna Agorası'nda bulunan örneğin ağız bandı gövde ile dışa taşkın ve keskin bir profille birleşmektedir. Gövde hafif küresel formudur. Kaide ise halka biçimlidir. Bu tipte yapılmış fincan örneğine Tralleis'te rastlanmamıştır. Bunun yanı sıra Efes'te yapılan çalışmalarda bu tipte fincan formu B-1 grubu dahilinde bulunmuş ve M.S. 1. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir²⁷. Smyrna Agorası'nda bulunan örneğin hamur ve astar özellikleri, Tralleis üretimi olan B-1 grubu örnekleri ile aynıdır. Efes'te bu formun benzerlerinin bulunması ve Hayes'in yaptığı gruplandırma da Tip 6-7 olarak değerlendirilen bu nadir formun bir örneğinin de Smyrna Agorası'nda bulunması dikkat çekicidir.

Tabak, Kâse ve Fincan Kaideleri: B-1 grubu dahilinde Smyrna Agorası'nda en yoğun bulunan örnekler kaide parçalarıdır. Bulunan örnekler içinde üç farklı tip bulunmaktadır.

İlk tip dahilindeki kaidelerin dış kenarları köşeli, iç kenarları ise konik olarak yapılmıştır (Çizim 4: 22; 5: 23).

Çizim: 6

Bu tipteki kaideler genellikle kâse ve fincan tiplerine aittir. Bu tipte benzer örnekler, Efes ve Tralleis kentlerinde yapılan çalışmalarda bulunmuş ve M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir²⁸.

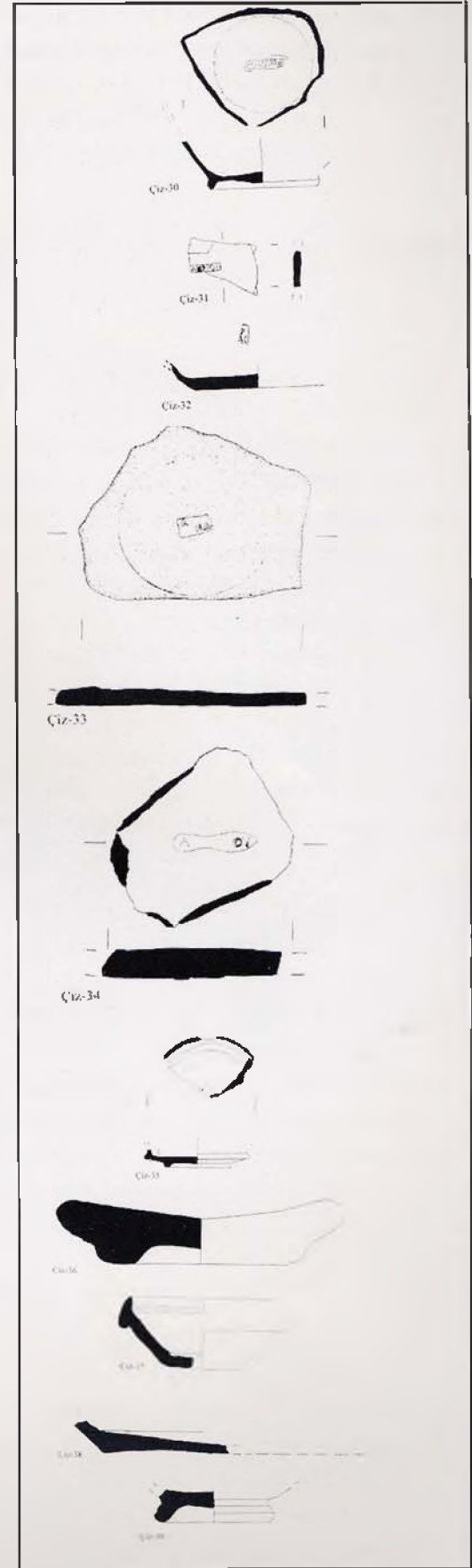
İkinci tip dahilindeki kaidelerin dış kenarları ve iç kenarları konik olarak yapılmıştır (Çizim 5: 24-27; 6: 28).

Efes'te bulunan benzer örnekler M.S. 1. yüzyıla tarihlendirilirken Tralleis'te bulunan örnekler M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir²⁹. Samos'ta bulunan örnekler daha geniş bir zaman dilimi içinde M.S. 1.-2. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir³⁰. Çizim 5: 26 No.lu örneğin iç kısmında planta pedis içerisinde bir isim baskısı vardır. Ancak baskının çok silik olmasından dolayı okunamamaktadır. Dörtgen bir çerçeveye içerisinde $\Delta\Omega\text{PON}$ baskısı yapılmıştır. Çizim 5: 25 No.lu parça üzerinde de yine aynı isme rastlanmıştır.

Üçüncü farklı tip olarak tek bir parça bulunmuştur. Bu parçanın dış kenarları gövdeden ayrılmamıştır. Hem dış kenarlar, hem de iç kenarlar konik biçimlidir. Alt kenarlar dar yapılmıştır (Çizim 6: 29)

Bu tipte kaideler Efes'te ve Tralleis'te yapılan çalışmalar sırasında bulunmuştur. Her iki yerleşimde de M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir³¹.

Bu kaide tipleri dışında olasılıkla bir şeyin altlığı olarak kullanılmış olan bir örnek bulunmuştur. Normal bir kaide formunda yapılmıştır, gövde ile birleşmek yerine bu yerler yuvarlatılmıştır (Çizim 7: 36).

Çizim: 7

Bu tipte diğer yerleşimlerde bir örnek bulunmamıştır. Ancak kaide tipinin gösterdiği form özellikleri ile Smyrna Agorası buluntularının ilk grup kaide tipleri dahilinde kabul edilebilir. Efes ve Tralleis'te bulunan bu örnekler M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir.

İsim Baskıları: ESB-1 grubu dahilinde isim baskılı kaideler de bulunmuştur. İsim baskıları alfabetik sıra içinde verilmiştir.

Çizim 7: 32 No.lu düz biçimli kaidenin iç kısmında dörtgen çerçeveli bir baskının uç kısmı korunmuştur. Bu baskının ikinci satırındaki son iki harf olan HC harfleri korunmuştur. Bu baskı üzerinde olasılıkla EPMHC ismi bulunmaktadır. Bu isimli baskılar, Antiakhia, Tarsus, Priene ve Aleksandria yerleşimlerinde bulunmuştur. Iliffe, bu isim baskısını I grubu kapsamında değerlendirerek Augustus Dönemine tarihlendirmiştir³². Tralleis'te ise yapılan çalışmalar sırasında altı parça üzerinde bu isim baskısı bulunmuştur. Bu baskılar, M.S. 1. yüzyılın ilk yarısı içine tarihlendirilmiştir³³.

$\Delta\Omega\text{PON}$ isim baskısının basılı olduğu üç parça bulunmuştur.

Çizim 7: 31 No.lu parça üzerinde dörtgen biçimli bir çerçevenin içinde $\Delta\omega\text{PON}$ isim baskısı tek sıra hâlinde basılmıştır. Çizim 5: 26 ve Çizim 5: 25 No.lu örnekler üzerinde ise dörtgen bir çerçeve içerisine $\Delta\Omega\text{PON}$ ismi iki sıra halinde basılmıştır. ESB grubu kaplarda bu isim baskısı çok sayıda bulunmuştur. Hemen her yerleşimde hediye anlamına gelen bu isim baskısına rastlanmıştır. Bu baskı Atina Agorası'nda, Alexandria, Priene, Samos, Labraunda, Efes ve Tralleis yerleşimlerinde bulunmuştur. Samos'ta bulunan örnekler, M.S.1-2. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir³⁴. Efes'ten bulunan örnekler ise, M.S. 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir³⁵. Tralleis'te ise bu isimde baskılar M.S. 1. yüzyıl içine tarihlendirilmiştir³⁶. Çizim 7: 33, 35: 5: 27 No.lu parçalar üzerinde okunamayan isim baskıları vardır. Çizim 7: 34 No.lu örnek üzerinde planta pedis içindeki isim baskınınTOY olan son üç harfi okunabilmektedir.

Bu isim baskısı I.I.LH/TOU ismi olabilir. Bu isimde örnek sadece Atina Agorası'nda ve Tralleis'te bulunmuştur³⁷.

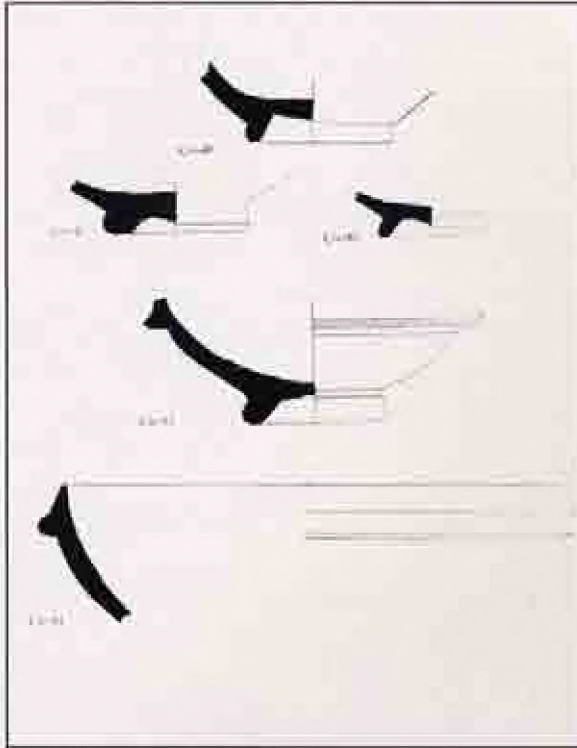
II.2.8-Eastern Sigillata B-2

ESB-2 türünde üretilen seramiklerin hamurları, daha kaba elenmiş, bol mikali pembemsi kahverengidir. Orta derecede iyi pişmiştir. ESB-2 grubu hamurlarının en ayırt edici özelliği pişmeden kaynaklanan, hamurunda flaky adı verilen katman oluşumudur. Astar, açık turuncumsu kahverengi, bazen mat bazen de parlak olarak fırçayla yapılmıştır. Çok nadir de olsa çift daldırma tekniği ile yapılmış örneklerle de rastlanmıştır³⁸. ESB-1 grubuna göre kap formları daha sade ve daha büyük olarak yapılmıştır. Formlar, ESB-1 grubunun basit tekrarları olmuştur. Yeni form tipleri çok az sayıda eklenmiştir³⁹. ESB-2 türünde üretilen sigillatolar, M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısından M.S. 2. yüzyılın ortalarına dek yoğun olarak üretilmiştir⁴⁰.

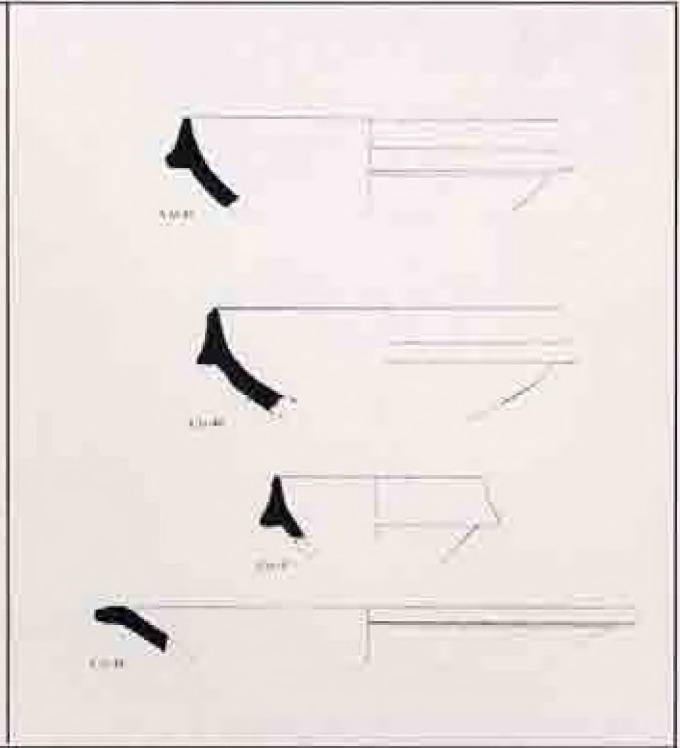
Tabak: İki farklı tipte tabak bulunmuştur. Bu tiplerden ilki dışa çekik ağızlı, konik gövdelidir. Sadece ağız profili ele geçtiği için kaidesi bilinmemektedir. Ancak diğer yerleşimlerde bu tipte bulunmuş örnekler genellikle tabak formunda ya alçak halka kaideli ya da düz dipli yapılmıştır. Bu tabak formu B-2 grubunun erken üretilen formları arasındadır. Efes'te bu tipte bulunmuş örnekler, M.S.1. yüzyılın sonları-M.S. 2. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir⁴¹. Hayes'in yaptığı gruplandırma, 60-63 No.lu gruplar olarak belirlenmiş ve M.S. 80-120 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Berenice'de bu tipte bulunmuş örnekleri Kenrick, Hayes'in yaptığı gruplandırma dahilinde değerlendirmiştir⁴².

Bir diğer tabak formu, içe çekik ağızlı, konik, sıg gövdeli ve düz diplidir (Çizim 7: 37).

Bu form B2 grubu sigillatalarda yoğun olarak üretilmiş bir formdur. Bu grubun üretim merkezi Tralleis'te yapılan çalışmalar sırasında bu tipe benzer çok sayıda örnek bulunmuştur. Batı Anadolu, Yunanistan ve Kuzey Suriye'ye kadar geniş bir coğrafyaya ihraç edilmiş bir formdur. Ancak Smyrna

Çizim: 8

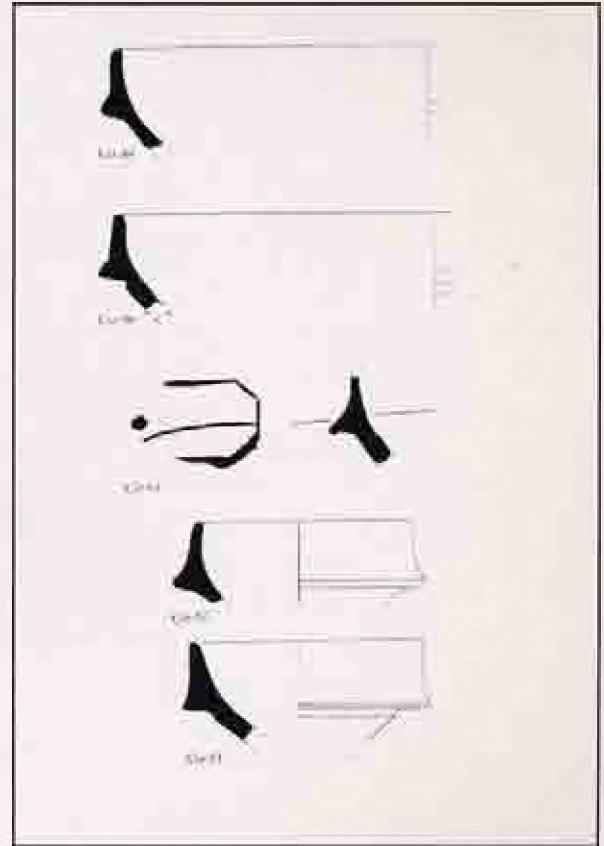
Çizim: 9

Agorası'nda tek bir parça bulunmasının açıklaması Çandarlı üretimlerinin hemen hemen aynı dönemde başlaması ve moda olması ile ilgili olmalıdır. Bu tipte diğer yerleşimlerde bulunmuş pek çok örnek şöyle tarihlendirilmiştir. Tralleis'te bu tipte bulunan örnekler M.S. 2. yüzyıl sonlarına⁴³, Efes'te bulunan örnekler M.S. 3. yüzyılın ikinci yarısına⁴⁴, Athenian Agora'da bulunan örnekler M.S. 2. yüzyılın başlarına⁴⁵ ve Berenice'de bulunmuş örnekler M.S. 2. yüzyılın ilk yarısına⁴⁶ tarihlendirilmiştir.

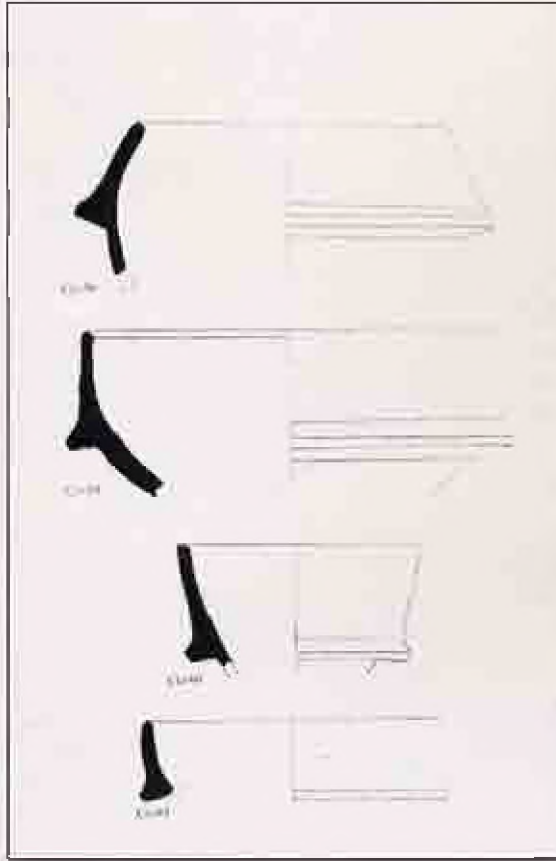
Tabak, Kâse ve Fincan Kaideleri: Ele geçirilen kaidelerde ise üç farklı tipte örnek bulunmuştur.

İlk tip dahilinde olabilecek kaideler, düz biçimli yapılmıştır. Bu kaide tipi genellikle tabaklarda ve fincanlarda yoğun olarak kullanılmıştır (Çizim 7: 38).

Diğer bir tipin ise hem dış kenarları hem de iç kenarları konik biçimlidir (Çizim 7: 39; B: 40-42).

Çizim: 10

Çizim: 12

Tralleis'te ESB-2 grubunun erken üretimleri olarak tanımlanmış bir kaide tipidir ve M.S. 1. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir. Samos'ta bulunmuş örnekler ise, M.S. 1.-2. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir⁴⁷.

Üçüncü tipin ise dış kenarları omurgalı yapılmıştır (Çizim 8: 43).

Atina Agorası'nda ve Samos'ta bu tipte bulunmuş örnekler, M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴⁸.

II.3 Eastern Sigillata C

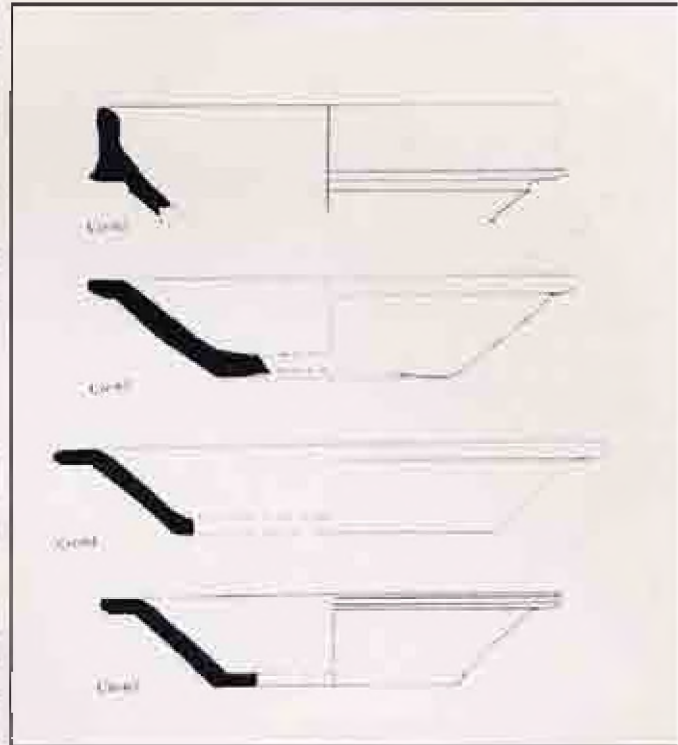
Loeschke tarafından bulunan ve Çandarlı üretimi olan sigillatalar Kenyon'un gruplandırmasına göre, Eastern sigillata C adını almıştır.

ES-C türünde üretilen kapların hamurları, iyi elenmemiş kaba katkı maddeli ve bol bol mika katkılı, kırmızımsı kahverengi hatta tarçınimsi kahverengidir. Astar rengi, turuncu ya da turuncumsu kırmızıdır. Kabin iç tarafındaki astar boya dış tarafına oranla daha kalın yapılmış ve çoğu kez kaidenin altı astar

boyasız bırakılmıştır. Astar, kabin iç tarafında çok iyi, dış tarafında ise kötü yapılmıştır. Astar ince olduğundan bazı durumlarda kabin yüzeyinde astarsız kalan yerlerin olduğu da görülmektedir. Kap formları diğer Eastern Sigillata gruplarına göre oldukça büyümüştür. African Red Slip adı verilen seramik türünün M.S. 3. yüzyılda Akdeniz ticaretine hâkim olmasıyla birlikte bu kapların kullanımı azalmış, M.S. 4. yüzyılın içlerinde de son bulmuştur⁴⁹. Smyrna Agorası'nda yoğun olarak bulunmuş sigillata gruplarından birisidir.

Bu grup dahilinde tek kâse formu tespit edilmiştir. Düz ağızlı, farklı biçimlerdeki ağız bantları, küresel ya da konik gövdelidir. Ancak kendi içinde gösterdiği küçük değişikliklere göre alt gruplara ayrılmıştır.

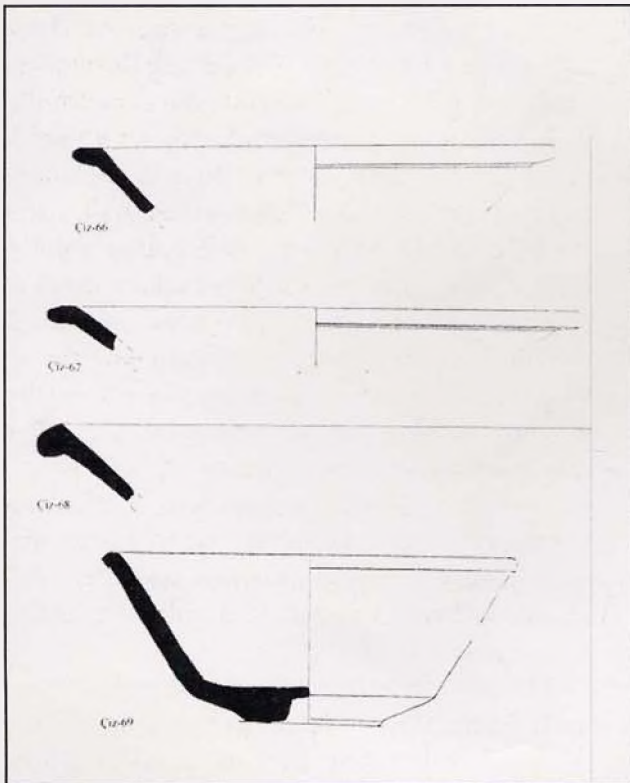
Kâseler düz ağızlı, küresel ya da konik gövdelidir. Ağız bantlarında ve gövdelerde görülen değişikliklere göre farklı gruplar olarak değerlendirilmiştir.

Çizim: 13

İlk grup, Smyrna Agorası'nda yapılan çalışmalarda en çok bulunan kâse formlarından birisidir. Kâse, düz ağızlıdır. Bazı örneklerin ağız bandı düz olarak dışa doğru eğimli (Çizim 8: 44; 9: 45-48) bazı örneklerin de ağız bandı iç bükey profilli (Çizim 10: 49-53; 11: 54) gövde ile birleşme yerleri dışa taşkın ve yuvarlak formu bir profille yapılmıştır. Gövde küresel formudur. Bu parçaların hepsinin sadece ağız profili bulunmuştur. Bu kâselerin daha büyük boyutlu örnekleri de vardır (Çizim 11: 55-57; 12: 58-60).

Bu grup Loeschke'nin yaptığı gruplandırma dahilinde Tip 19'a karşılık gelmektedir. İtalyan sigillatoların geç tipleri ile çağdaş bir örnektir. Bergama'da A grubu dahilinde bu tipte üretilen kaplar, M.S. 1. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlendirilmektedir⁵⁰. Atina Agorası'nda bulunmuş olan benzer örnekler ise M.S. 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir⁵¹. Smyrna Agorası'nda bulunan örnekler, hamur ve astar özellikleri ile Çandarlı üretimlerinin özelliklerini taşımaktadır. C grubu sigillatolarının hem erken hem de geç üretim olarak kabul edilen her iki türüne ait parçalar bulunmaktadır. Çandarlı üretimlerinin erken

Çizim: 14

örnekleri, M. S. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. Geç örnekleri ise M.S. 2. yüzyıl ortaları ile M.S. 3. yüzyılın ortaları arasında tarihlendirilmektedir⁵².

Bir diğer kâse formunda, ağız düz olarak yapılmıştır. Ağız bandı hafif iç bükey profillidir ve gövde ile birleşme köşeli bir profille sağlanmaktadır. Gövde ise hafif konik biçimlidir (Çizim 12: 61; 13: 62).

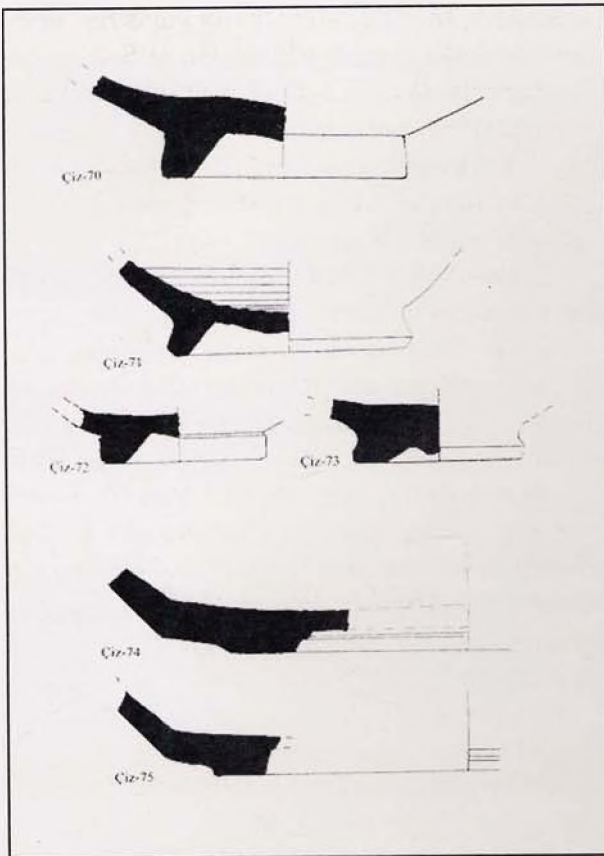
Bu form, Loeschke'nin Tip 19'una, Hayes'in yaptığı gruplandırma dahilinde ise Form 3'e karşılık gelmektedir. Bu örnek Çandarlı'nın geç üretimleri içinde kabul edilir ve M.S. 3. yüzyılın ortasına tarihlendirilir⁵³. Smyrna Agorası'nda bulunan örnekler, Çandarlı'nın geç üretiminde görülen koyu renk astara sahiptir ve olasılıkla M.S. 3. yüzyılın ortasına tarihlendirilmektedir.

Tabak: Tabak tipleri kendi içlerinde gösterdikleri küçük değişiklikler göre üç gruba ayrılmıştır.

İlk grup dahilinde toplam beş parça bulunmaktadır (Çizim 13: 63-65 ; 14: 66, 67).

Tabaklar dışa çekik ağızlıdır. Dudak tablası geniş ve parçanın iç kısmına doğru eğimli yapılmıştır. Gövdeleri konik ve şiş, kaideler ise düz biçimlidir. Bu tip ESC kaplarında sık olarak görülen formlardan biridir. Hem kâselerde hem de tabaklar da sevilerek uygulanmıştır. Bu tipte Çandarlı'da bulunan örnekler, Loeschke tarafından Tip 9 olarak belirlenmiştir⁵⁴. Hayes tarafından yapılan gruplandırmada ise, M.S. 2. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir⁵⁵. Berenice'de ise, Loeschke'nin ve Hayes'in yaptığı gruplandırma kabul edilmiş ve aynı tarihe konulmuştur. Smyrna Agorası'nda bulunan örnekler ise Çandarlı örnekleri ile aynı dönem içine tarihlenmelidir.

İkinci tip tabak da dışa çekik ağızlıdır (Çizim 14: 69). Dudak tablası içe doğru eğimlidir. Ağız dışa çekiktir ve yuvarlatılmıştır. Ağızla gövdenin birleşme yerinde şiş bir oluk vardır. Gövde konik biçimlidir. Bu form Loeschke'nin gruplandırmasında Tip 12 kapsamında değerlendirilerek M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı içine tarihlendirilmiştir. Sadece tek bir parça ağız profili olarak ele geçirilmiştir. Diğer yerleşimlerdeki örneklerinde bu tipteki tabakları kaideleri düz olarak yapılmıştır.

Çizim: 15

Üçüncü ve son farklı tipteki tabak, hafif dışa çekik ağızlıdır (Çizim 14: 68).

Gövde konik biçimlidir ve kaideye doğru keskin bir açı yapar. Kaidenin dış kenarları alçak ve halka biçimli iken, iç kenarları düz ve daha yüksek yapılmıştır. Kaidenin alt kenarları ise geniştir. Parçanın dış kısmında yivler bulunmaktadır.

Tabak, Kâse Kaideleri: Eastern Sigillata C grubuna ait, agorada çok sayıda tüm ya da parça olarak kaide bulunmuştur. Kendi içlerinde gösterdikleri küçük değişikliklere göre dört farklı grup olarak değerlendirilmiştir. İlk grup dahilinde olan kaidelerin dış kenarları düz, iç kenarları konik biçimlidir. Bu tipteki örnekler Çandarlı'da hem erken hem de geç dönem kaplarında ortak olarak kullanılan bir formdur. Agorada Çandarlı'nın hem erken (Çizim 15: 70, 72), hem de geç (Çizim 15: 73, 75) üretimleri bulunmuştur. Hayes bu tipte kaideleri 9,29 No.lu gruplar dahilinde sınıflandırmıştır. İlk kullanımları M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı içinde başlayarak, M.S. 3. yüzyılın sonlarına dek devam etmiştir⁵⁶.

Hem dış kenarı hem de iç kenarı konik biçiminde yapılmış olan kaideler ikinci farklı

tip olarak karşımıza çıkar. Bu kaideler genellikle tabaklarda kullanılmıştır. Dış kenarı konik iç kenarı düz olarak yapılmış örnekler de bulunmuştur. Bu tipteki kaideye sahip kaplar Loeschke tarafından Tip 6 olarak kabul edilmiş ve M.S. 2. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir⁵⁷. Schaefer, bu tipte kaideli kapları Bergama yerel üretimi olarak tanımlayarak, M.S. 1. yüzyılın sonları-2. yüzyılın başlarına tarihlendirmiştir⁵⁸.

IV-SONUÇ

Smyrna Agorası'ndaki sigillata buluntularının büyük çoğunluğu ithal parçalardır. Doğu sigillata olarak nitelendirilen grup dahilinde daha yoğun parça bulunmuştur. Batı sigillataları içinde Gaul sigillataları, İtalyan sigillatalarına oranla daha yoğun olarak bulunmuştur.

Eastern Sigillata A grubu dahilindeki örnekler, kâse, tabak ve çok sayıda kaide parçasından oluşmaktadır. Bu parçaların tümü ithaldir. Parçalar, Bergama, Tarsus ve K. Suriye kökenlidir. Bergama üretimi parçalar diğer merkezlere göre daha ağırlıklı olarak bulunmuştur. Agora buluntusu A grubu sigillatalar, M.Ö. 1. yüzyılın sonu ile M.S. 1. yüzyılın sonuna tarihlendirilmektedirler.

B grubu sigillatalarının her iki çeşidi de agorada bulunmaktadır ve her ikisi de ithaldir. Parçaların tümü Tralleis sigillatalarının hamur ve astar özelliklerini göstermektedir. ESB-1 türünde, kâse, tabak, fincan ve kaide parçaları ele geçirilmiştir. Bu grup dahilinde bulunan tüm parçalar M.S. 1. yüzyılın ilk yarısı içine tarihlendirilmiştir. B-2 grubu dahilinde bulunan tabak ve kaide parçaları daha az sayıdadır ve M.S. 1. yüzyılın sonu ve M.S. 2. yüzyılın ilk yarısı içine tarihlendirilmiştir.

Çandarlı olarak da bilinen ESC grubu, Smyrna Agorası'nda en yoğun bulunan sigillata gruplarından biridir. Tabak ve kâse parçaları erken özellikler gösterirken, bazı kaide parçaları geç özellikler göstermektedir. Genellikle bu grup dahilindeki parçalar M.S. 2. yüzyılın sonları ve M.S. 3. yüzyılın başları arasına tarihlendirilmiştir.

İtalyan sigillataları dahilinde çok az parça bulunmuştur. Bulunan parçalar içerisinde bezemeli bir tabak parçası oldukça dikkat çekicidir. Bu parçalar, M.S. 1. yüzyılın ilk ya-

rısı içine tarihlendirilmiştir. Bulunan parçaların az olmasına sebep, hemen aynı dönemler içerisinde Anadolu'da üretilen sigillataların Akdeniz piyasasına hâkim olmaları gösterilebilir. Ayrıca Smyrna, iç bölgelerde üretilen sigillataların yoğun olarak ihraç edildiği liman kentlerinden biridir. Gaul sigillataları da İtalyan sigillataları gibi az miktarda ele geçirilmiştir. Bu grup M.S. 1. yüzyılın sonu - M.S. 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Smyrna Agorası'nda bulunan sigillataların en erken örnekleri M.Ö. 1. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir. Buluntular, B ve C gruplarında yoğunluk kazanmaktadır. Bu yoğunluğun sebebi, devlet agorası olarak kabul edilen bu yapının M.S. 1. yüzyılda yapılması ve M.S. 178 yılındaki büyük deprem sonrasında yeniden inşa edilmesi olmalıdır.

SUMMARY

Excavation of Smyrna Agora was appeared West Stoa and Basilika. Smyrna Agora was built first Hellenistic age. The Earthquake had been in Smyrna AD. 178 and all city destroyed. Marcus Aurelius was rebuilt Agora. In Byzantine Age was some built added to Agora.

Nowadays Smyrna Agora situated in modern İzmir. So almost levels were destroyed by people.

In this study, Terra Sigillatas found during the excavations in West Portik and Basilica between 2002-2004 in Smyrna Agora were evaluated.

All sigillatas in this study involve parts of mouth and foot. First, which sigillata group do all these parts belong to according to their features of fabric and slip was searched? Form types were determined according to their mouth and body profiles. Since context finds do not exist, samples and classifications of other settlements were used in the determination of different forms and dating of each group. Kenyon and Hayes' terminologies were employed in the evaluation of Smyrna finds. Almost all sigillata groups exist within the Smyrna Agora

sigillata finds. As regards the quantity, eastern sigillatas are high in number compared to the western group.

Sigillatas from Eastern Sigillata group are classified according to their difference in their fabric, slip and forms in three groups, namely A, B and C.

Eastern sigillata A, found nearly 16 parts in the Agora excavations. Most sigillatas found in Smyrna Agora were Pergamon production. There are some parts which might have been Tarsus and North Syria productions. ESB groups are crowded than ESA. In Agora finds ESB has got two different groups. Their names are ESB-1 and ESB-2. These ceramics may product in Tralleis. Because their fabric and glaze as Tralleis. ESC groups are most crowded sigillata group in the Agora.

NOTLAR

* Arş. Gör. Derya EROL, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Buca- İZMİR/TÜRKİYE

¹ M. Kenyon, 1957, J. Hayes, 1973, s. 452, C. Meyer-Schlichtmann, 1988, s. 11, S. Loeschke, 1913, s. 12.

² P. Hellström, 1971, s. 30; V. Gassner, 1997, s. 121; H. Goldman, 1950, s. 172.

³ M. C. Schlichtmann, 1998, Taf. 32, 235 (Sa27a).

⁴ M. Kenyon, 1957, Fig. 10b/c, Hayes, 1973, Waagé 1948, s. 145.

⁵ M. Kenyon 195, s: 329, Fig. 79

⁶ H. Goldman 1950, s. 182, Fig. 193-408, Waagé 1948, s: 40.

⁷ H. Goldman, *a.g.e.*, s. 182-183, Fig. 194-500.

⁸ H. Robinson, 1959, s. 11, plt60-F7.

⁹ H. Goldman, *a.g.e.*, s. 174-177, Fig. 188-265, 257, 259.

¹⁰ M. C. Schlichtmann, 1998, Taf. 32, 241 (Sa28).

¹¹ H. Robinson, 1959, s. 11, plt. 60-F6.

¹² H. Goldman, 1950, s. 174 Fig. 188-275.

¹³ M. Kenyon, 1957, s. 330, Fig. 79-7.

¹⁴ Plinius, *Naturalis Historie*, s. 35, 160.

¹⁵ J. Hayes, 1973, s. 452.

- ¹⁶ C. Meyer-Schlichtmann, 1988, s. 11.
¹⁷ P. Hellström, 1971, s. 31.
¹⁸ V. Gassner, 1997, s. 126.
¹⁹ V. Gassner, *a.g.e.*, s. 131, Taf. 42, Nr. 500-503.
²⁰ P. Hellström, 1971, s. 33, pl. 35, Nr. 229.
²¹ H. Robinson, 1959, pl. 62, G.47.
²² D. Erol, 2004, s. 30
²³ C. Meyer Schlichtman, 1988, Taf. 41-44; O. Waagé, 1948, Nr. 120; H. Goldman, 1950, Fig. 193, Nr. 396; M. Kenyon, 1957, Fig. 73, Nr. 17.
²⁴ R. Meriç, 2003, s. 51, Taf. 22-K207.
²⁵ D. Erol, *a.g.e.*, s. 32-33
²⁶ D. Erol, *a.g.e.*, s. 56, R. Meriç, *a.g.e.*, s. 52, Taf. 23, K233.
²⁷ R. Meriç, 2003, s. 53, Taf. 94, K241.
²⁸ M. Leon, 1991, s. 103, Taf. 145, H109; D. Erol, 2004, Lev. 78, Çizim: 369.
²⁹ M. Leon, *a.g.e.*, s. 103, Taf. 145-H109; D. Erol, *a.g.e.*, Lev. 79, Ç. 375.
³⁰ E. Unterkircher, 1983, s. 202.
³¹ M. Leon, 1991, s. 100, H22-24.
³² J. Iliffe, 1936, s. 31.
³³ D. Erol, 2004, Lev. 83- Lev. 84.
³⁴ E. Unterkircher, 1983, s. 202.
³⁵ V. M. Leon, 1991, s. 101, Taf. 131-H58, Taf. 132-H60, Taf. 134- H64, Taf. 136-H65, Taf. 138-H73.
³⁶ D. Erol, *a.g.e.*, s. 63-64, Lev. 80, 81, 82.
³⁷ J. Iliffe, *a.g.e.*, s. 33.
³⁸ P. M. Kenrick, 1985, s. 245.
³⁹ P. Hellström, 1971, s. 32.
⁴⁰ V. Gassner, 1997, s. 128.
⁴¹ R. Meriç, 2003, s. 53, Taf. 24-K242b.
⁴² P. M. Kenrick, *a.g.e.*, s. 251, Fig. 356.2.
⁴³ D. Erol, 2004, s. 76, Çizim: 447, 453, 482, 483.
⁴⁴ V. Gassner, *a.g.e.*, s. 127, 133, Taf. 43, Nr. 508, 510.
⁴⁵ H. Robinson, 1959, s. 40, pl. 61-G176.
⁴⁶ P. M. Kenrick, 1985, s. 251, Fig. 46, Nr. 356.2.
⁴⁷ E. Unterkircher, 1983, s. 202, Abb. 9-S-18, 22, 23.
⁴⁸ H. Robinson, *a.g.e.*, pl. 61-G32; E. Unterkircher, 1983, s. 202, Abb: 9-26.
⁴⁹ P. M. Kenrick, *a.g.e.*, s. 257.

- ⁵⁰ M. C. Schlichtmann, 1998, Taf. 44- N33d.
⁵¹ H. Robinson, 1959, s. 24, pl. 61-G13.
⁵² S. Loeschke, 1912, s. 370.
⁵³ P. M. Kenrick, 1985, s. 261.
⁵⁴ S. Loeschke, 1912, s. 368.
⁵⁵ J. Hayes 1972, s. 318, Fig. 63a.
⁵⁶ P. M. Kenrick, 1985, s. 258, Fig. 47, 366.2, Fig. 48, 370.3.
⁵⁷ S. Loeschke 1912, s. 363.
⁵⁸ Schaefer, 1962, s.787, Fig. 1, 6-8; M. C. Schlichtmann, 1988, taf. 48, T25.

BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALAR

- AA** , *Archaeologischer Anzeiger*
AJA , *American Journal of Archeology*
AM , *Attheniche Mitteilungen*
Atlante (EAA) , *Enciclopedia dell'arte Antica Classica e Orientale, Atlante delle*
FiE , *Forschungen in Ephesus*
HTS , *Harvard Theological Studies*
İstt. Mitt , *Istanbuler Mitteilungen*
JRS , *Journal of Roman Studies*
ÖJH , *Jahreshefte der Österreichischen Archaeologischen Instituts*
QDAP , *Quarterly of the Department of Antiquities of Palestine*
RDAC , *Report of the Department of Antiquities, Cyprus.*
Andreu J. , 1974, Bolsena: les deux citernes communicantes II, *MéRomeAnt* 86, 1974, s. 275- 360.
Atik N. , 1995, Die Keramik aus den Südtürmen von Perge, *İstt.Mitt.*, Beiheft 40, 1995.
Atkinson D. , 1914, Hoard of Samian Ware From Pompeii, *JRS.*, IV, 1914, s. 24-56.
Comfort H. , 1943, Terra sigillata from Minturnae, *A.J.A.* 47, 1943, s. 327-328.
Comfort H-Oxé A. , 1968, *Corpus Vasorum Arretinorum*, Bonn, 1968.
Erol D. , 2004, *Tralleis Kazılarında Ele Geçen İsim Baskılı Sgillatolar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
Firat N. , 1999, *Perge Konut Alanı*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.
Forster G. , 1988, *Roman Period of Ceramics*, 1988,

- Gassner V., 1997,** Das Südtor der Tetragonos Agora Keramik und Kleifunde, *Forschungen in Ephesos XIII*1/1, 1997.
- Goldman H., 1950,** *Excavations at Gözlükule, Tarsus*, Volume 1, New Jersey, 1950.
- Goidenau C., 1968,** *Fouilles de l'Ecole Française de Rome a Bolsena 1962-67*, Paris 1968.
- Gunneweg J., 1998,** *The Provenience, Typology and Chronology of Eastern Terra Sigillata*, *QEDEM* 17.
- Hayes J., 1967,** Cypriote Sigillata, *RDAC* 1967, s. 65.
- Hayes J., 1976,** *Roman Pottery in the Royal Ontario Museum*, Toronto, 1976.
- Hayes J., 1973,** *Roman Pottery From the South Stoa at Corinth*, *Hesperia* 42, s. 416-486.
- Hayes J., 1972,** *Late Roman Pottery*, London 1972.
- Hayes J., 1985,** *Sigillata Orientali*, *EAA Ceramique*.
- Hellström P., 1971,** *Pottery of Classical and Later Date Terracotta Lamps and Glass*, 1971.
- İliffe J. H., 1936,** Sigillata Wares in the Near East, a List of Potters Stamps, *QDAP*, VI, 1936, s. 4-53.
- Kenrick B., 1985,** *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice)*, Tripoli 1985.
- Kenyon M. N- Growfoot G., 1957,** *Samaria Sebaste Objects*, London 1957.
- Loeschke S., 1913,** Tschandarlı, *A.M.* 38, 1913, s. 69-409
- Lund J., 1995,** *Form Archeology to History? Reflections on the chronological Distribution of Ceramic Finewares in the south western Asia Minor from the 1st to the 7thC.*, Frankfurt, 1995.
- Meriç R., 2003,** Spaethellenistisch-römische Keramik und Kleifunde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos, *Forschungen in Ephesos IX*/3.
- Mitsopoulos-Leon, 1972,** Keramik aus Basilika und Prytaneion ein Überblick, *ÖJH* 50, 1972, s. 495-520.
- Mitsopoulos-Leon V., 1991,** Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos, Kleifunde 1. Teil: keramik hellenistischer und römischer Zeit, *FiE* IX, 1991.
- Pilinius,** *Naturalis Historia*
- Pucci G., Terra Sigillata Italica,** in *Enciclopedia dell'arte Antica, Atlante delle forme ceramiche*, Roma, s. 365-371.
- Robinson H., 1959,** *The Athenian Agora Pottery of the Roman Period*, New Jersey, 1959.
- Schaefer J., 1962,** Terra Sigillata aus Pergamon, *AA* 1962, s. 772-802.
- Scheffenegger S., 1995,** Subsidiary Factories of Italian Sigillata Potters, *Harvard Theological Studies* 41, 1995, s. 219-228.
- Schlichtmann M.C., 1988,** *Die Pergamensische Sigillata aus der Stadtgrabung Von Pergamon*, Berlin-New York, 1988.
- Slane W. K., 1990,** *Corinth, The Sanctuary of Demeter and Kore The Roman Pottery Lamps*, New Jersey, 1990.
- Terrisse J. R., 1972,** *Les Céramiques Sigillées Gallo-Romaines Des Martres-De-Veyre*, 1972, Paris.
- Unterkircher E., 1983,** Terra Sigillata Aus Dem Heraion von Samos, *A.M* 98, 1983, s. 173-214.
- Waagé O., 1948,** *Antioch on the Orantes IV*, 1948
- Wright, S. K., 1980,** Tiberian Pottery Deposit from Corinth, *Hesperia*. 49, 1980, s. 135-182.
- Wrabetz J., 1977,** A New Serenius Stamped from Sardis, *HSCP* 81, 1977.
- Wiegand T. Schrader, 1904,** *Priene, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898(1904)*.